

SEMANTIKA ZAVJETNOG ZNAKA

Analiza natpisa na zavjetnim slikama svetista Gospe od Pojšana

UDK: 248.158
248.158:81'22(479.5 Split)
Stručni rad
Primljeno: 4. X. 2001.

DANIJEL TONKIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
P. Krešimira IV. 2
23000 Zadar, HR

Zavjetni dar kao izraz pučke religioznosti sredstvo je komunikacije između vjernika i svetoga. Na žrtveniku ex voto ostvaruje svoju komunikacijsku funkciju: zavjetni dar je poruka koju vjernik (pošiljatelj) šalje svetom (primatelj) i svjedočanstvo dobivene milosti (potvrda prijama poruke). Zavjetni darovi kao znakovi na taj način ulaze u okvire semiološke pragmatike. U ovom radu autor je nastojao odrediti dva vida značenja zavjetnog dara, makrokozmos i mikrokozmos, te tip kulture koja uvjetuje komunikaciju, analizom natpisa na zavjetnim slikama Gospe od Pojšana.

UVOD

Pučka je religioznost u svojim raznim vidovima, kao dio kolektivnog pamćenja, premda i nije uvijek bila pravovjerna, našla svoje mjesto u tradiciji. Ikonografski tekst zavjetnih darova, tog drevnog izraza pučke religioznosti, pruža razne mogućnosti isčitavanja. Ex voto se javlja kao sredstvo komunikacije između vjernika i svetoga, u

rasponu od pobožnih obreda do čudotvornih prikaza. Tumači se i kao taumaturški objekt u srednjovjekovnoj kršćanskoj tradiciji. Naposljetku, zavjetni darovi, čudotvorni prikazi kasno srednjovjekovne marijanske pobožnosti, izraz su zahvalnosti za dobivenu milost.¹

Tipologija zavjetnih darova je vrlo raznolika. To mogu biti najrazličitiji predmeti: novac, slike, antropomorfni darovi, čak i vjenčalice, kao i bilo koji drugi predmet koji je u nekakvoj svezi s dobivenom milošću.

Ex-voto priziva najčešće neki negativni događaj. Prikaz nesreće zauzima na zavjetnim slikama pomoraca uvijek središnje mjesto. U donjem dijelu kompozicije stoji (ne uvijek) pobožni darovatelj, ili drugi sudionici u nesreći, dok su u gornjem dijelu kompozicije prikazani sveti zaštitnici, kojima je upućena molitva. Ispod slike stoji najčešće natpis koji donosi ime i prezime darovatelja, te nadnevak čudesnog događaja, i koji ukratko opisuje samu nezgodu. Slika i natpis tvore cjelinu. Budući da zavjetna slika prikazuje čudotvorno izbjavljenje zadobiveno zagovorom svetog zaštitnika, u talijanskom jeziku te se slike pučki nazivaju *miracoli*.²

EX VOTO LARIBUS, QUAEREBAT

Zavjetne darove, kao izraze čudotvornih izbjavljenja, nalazimo u svim drevnim mediteranskim kulturama i religijama. Leukoteja, bijela boginja mora, prerušena u galeba spasila je Odiseja pruživši mu veo.³ Mit o Leukoteji preuzimaju i Etruščani, koji slave njezin kult (*Leucotea Ilizie*) te joj u Pyrgi, današnjoj Santa Severi u okolici Rima, podižu hram. O drevnim obredima, koje će poslije potvrditi i učvrstiti krsćanstvo, svjedoče mnogi kultovi, među kojima je i onaj egipatske boginje Izide, koja kao *Isidis navigum* ima dugu tradiciju štovanja na Siciliji.⁴

Vergilije, koji je plovidbu smatrao jednom od najvećih dostignuća tadašnje civilizacije, darom blagonaklonih bogova (*Georg.* I, 121), na drugome mjestu tvrdi da se ploviti baš uvijek i ne mora (*Eneida*, V, 994-1104). Žene, umorne od dugih lutanja morem, zapalile su

brodove i primorale Eneju da potraži sreću na kopnu. Njegova božanska majka ne časti se samo kao *Venus Vicitrix*, ona je i majka *Obsequens* i *Genitrix*, o čemu svjedoče i dva hrama na rimskom Campidogliu. Iz latinskog imena boginje Venus vuku svoje korijene dvije sasvim oprečne riječi u talijanskom jeziku: glagol venerare - duboko poštivati, štovati, častiti, vezan isključivo uz sveto, i imenica veleo (iz lat. venenum) otrov. Boginja je simbol ljubavi koja daje život, ali u isto vrijeme je i simbol smrti.⁵

PRO REMEDIO ANIMAE

Tradicija zavjetnih darova prelazi iz rimskog svijeta u kršćanstvo, a prva svjedočanstva potječu iz IV. stoljeća. Vrlo malo je potvrda o zavjetnim darovima u srednjem vijeku. Nagli zamah dobivaju u XV. stoljeću, pod utjecajem umjetničkih slika, prizora čudesa svetaca na oltarnim palama.

Kako se zavjet smatrao i nekom vrstom dvostranog ugovora, u kojem jedna strana daje ponudu (dar), za koju druga strana pruža nagradu (milost); kroz odnos predmet - dobivena milost, uspostavlja se votivna razmjena, tj. ekonomski odnos sa svetim. U votivnoj razmjeni vjernici nisu uvijek tražili samo spas duše, tražili su i ozdravljenje tijela (*De salute corporis*). Tako su polagali zavjetne darove uz žrtvenike i a priori, u uvjerenju da će posredstvom svetog zagovornika, kojem su se utjecali, unaprijed zadobiti milost čudotvornog ozdravljenja. Crkva je odbacila ex-voto zavjetovane a priori kao ostatke poganstva.

Od XV. stoljeća do danas neprekinuta je tradicija zavjetnih darova. Mnogo su češći u vremenima velikih nevolja, ratova, epidemija itd.

SIGNIFICATIO I SUPPOSITIO ZAVJETNIH DAROVA

Zavjetni darovi ostvaruju svoje značenje tek u svetištu u kojem su smješteni, i vezani su uglavnom za svetu sliku, oko koje se razvio

poseban kult, najčešće oko ikona Bogorodice.⁶ Svetište je središte religioznog života neke zajednice, bilo da se radi o javnim pobožnostima, bilo o privatnom štovanju. U svetištima vjerni puk lako može razumjeti neposrednu vizualnu religioznu poruku. Na žrtveniku *ex-voto* ostvaruje svoju komunikativnu funkciju: zavjetni dar je poruka koju vjernik (pošiljatelj) šalje svetom (primatelj), i svjedočanstvo dobivene milosti (potvrda prijama poruke). Zavjetni dar ne može se međutim tumačiti isključivo kao lingvistički znak. On ima i mnogo šire, semiološko značenje, budući da je svaki proces u kojem se nešto pojavljuje kao znak osim komunikacijskog procesa istodobno i kulturni fenomen. Prihvatimo li ovu tvrdnju, koju je Umberto Eco iznio u svom djelu *La struttura assente*, kao polazišnu, čak i bez namjere da uđemo u bilo kakva ozbiljna semiološka razmatranja o značenju znaka, nalazimo se pred teško rješivim problemom terminološkog određenja, značenja *ex vota* kao kompleksnog znaka. Govoreći o zavjetnim darovima, moramo razlikovati najmanje dvije razine značenja. Nazvat ćemo ih sasvim proizvoljno *significatio* i *suppositio*.⁷ Tako zavjetni darovi, kao znakovi u komunikacijskom procesu, ulaze u okvire semiološke pragmatike.⁸

Significatio predstavlja makrokozmos. To je na zavjetnim slikama univerzalni kršćanski sadržaj, po svojoj vremenskoj kolokaciji uvijek prošli događaj, u našem slučaju vezan uz srednjovjekovne marjanske pobožnosti. Te odrednice *significatio* nalazimo i na zavjetnim slikama iz splitskog svetišta Gospe od Pojišana, o čemu svjedoči pomorski *ex voto* u sakristiji crkve koji prikazuje Bogorodicu u gornjem dijelu slike, uz koju piše: *IV Mistero Glorioso, Assunzione di Maria Vergine*. Natpis ispod slike glasi: *Pielego dalmato sorpreso da fortunale dovette corere in pupa*. Vjerski sadržaj ovog *ex vota* kao makrokozmosa veže se uz točno određenu povijesnu situaciju (povijesni kontekst), pobjedu savezničke flote u pomorskoj bitki kod Lepanta 7. listopada 1571. godine.⁹

Suppositio je mikrokozmos. Na zavjetnoj slici to je osobna povijest naručitelja zavjetnog dara, prikaz oluje, pogibelji, nesreće na moru te zahvalnost pobožnog vjernika za dobivenu milost. Po svojoj vremenskoj kolokaciji vezana je uz sadašnjost. Ova razina značenja zavjetnog

dara neobično je važna za proučavanje pomorske ikonografije, tipologije brodova i općenito pomorske povijesti. More je vječno bijela stranica na kojoj ne ostaju tragovi, kako reče talijanski pjesnik mora Vittorio Rossi.¹⁰ Zbog toga su pomorci osjetili potrebu da zabilježe tragove svojega postojanja, tog života s okusom soli. Tako doznajemo priče o dalmatinskim pelizima zatečenim u olujama, o sudbini Ivana Manole ili Giuseppea Pense, njihovim zavjetima, imenima brodova itd.

Poruka koja se prenosi zavjetnim darom temeljena je na vjerskom osjećaju i podudarnosti vremena, prošlog i sadašnjeg, zbog dvosmjerne veze koja ih povezuje. *Significatio*, marijanska priča, prošli događaj, zbog svojega vjerskog saržaja postaje univerzalna, dakle atemporalna, i u njoj se uvijek možemo prepoznati zahvaljujući povijesnom sjećanju. Toj univerzalnoj priči suprotstavljen je "mali svijet", mikrokozmos, *suppositio* zavjetnog dara, koji je sastavljen od imena, prezimena, prijatelja, datuma, događaja. Mikrokozmos preuzima sadržaje univerzalnog makrokozmosa.

Kroz *suppositio* zavjetnog dara možemo promatrati i odnos lingvističkoga i ikoničkoga znaka i izdvojiti dvije značajke:

1. Ako je popraćena natpisom, slika biva samo ilustracija teksta koji detaljno opisuje događaj. Zavjetna slika paruna Špira Petrine prikazuje kako posada izbacuje teret, dok natpis opisuje mjesto, vrijeme i radnju: ... *trovandosi ancorato nella Sacca di Piave il giorno 2 novembre 1845 in imminente pericolo di naufragarsi libero una parte del carico.*

2. U kontekstualizaciji (ostvarenju *suppositia*) uvijek se veća vjera daje riječima negoli slici, prema uvjerenju da slika ne može ispričati nepoznati događaj. Stoga ona mora biti popraćena riječima.¹¹ O tome svjedoči natpis na zavjetnoj slici Giuseppea Pense iz Chiogge:

Nel mese di feb. al 24.1883 5 persone erano di equipaggio di un naviglio Chioggiato in causa di un temporale il naviglio si somerse e restarono afogate 2 persone G. Girello con suo figlio Ricchi. I ricuperati sono Ettore Penso; Francesco Bernardi con suo figlio. Questo dedica in segno di devozione Giuseppe Penso.

JEZIK NATPISA NA ZAVJETNIM SLIKAMA

Tekst¹² natpisa na zavjetnim slikama je linearan te je predstavljen kao jednodimenzionalni slijed elemenata po točno utvrđenim sekvencijama. To govori da se natpisi prenose tradicijom kao naslijeđeni izrazi, i identični su bez obzira na vrijeme u kojem su nastali i bez obzira na jezik na kojem su napisani. Gotovo svi započinju oznakom P.G.R. (*Per Grazia Ricevuta*), dok oni stariji nose latinsku oznaku V.F.G.A. (*Votum Fecit Graziam Accepit*).¹³ U natpisima iz splitskoga svetišta prepoznajemo odjeke onog što Cortelazzo naziva "idealni psihološki kontinuitet, koji izvan vremena, i ljudske povijesti te mjesta u kojem se odvija radnja, tekstovima daje istu ekspresivnu patinu koja se postiže analognim lingvističkim postupcima".¹⁴ "Idealni psihološki kontinuitet" priziva stil evanđelista, sažetošću pripovijedanja/propovijedanja. I dok je na sematičkoj razini tekst hijeratski¹⁵ i prenosi sasvim jasnu, nedvosmislenu poruku, u svojoj sintaktičkoj artikulaciji mnogo je složeniji i nepravilniji te je stilistički obilježen. Ukratko ćemo analizirati osnovne značajke natpisa na zavjetnoj slici paruna Ivana Manole.

P.G.R. dalla Beata Vergine di Poissan avendosi naufragato il Pielego Nom. Gigante Golia Patron Gio. Manola con perdita di quattro individui sotto il Monte d'Ancona li 27 genaio 1850.

Nakon oznake *P.G.R. dalla Beta Vergine di Poissan* slijedi obezličena implicitna rečenica uz dvostruko pogrešnu upotrebu pomoćnog glagola (*avere* umjesto *essere*, *naufragare* se, ako se odnosi na stvar, spreže u složenim vremenima s pomoćnim glagolom *essere*). Izostanak interpunkcijskog znaka nakon *...Nom. Gigante Golia*, ukazuje na govornu značajku teksta/oralnost. Ono što se u govoru postiže intonacijom, u pismu dovodi do imeničke jukstapozicije umjesto posvojnog genitiva (ispravno *del patron Gio...*). Sintatičko-semantička opozicija, sintaktička informacija se nalazi u lijevom dijelu rečenice (red riječi), semantička informacija (poznato/nepoznato) nalazi se u desnom dijelu rečenice.

Neprovođenje ageminacije u pismu (*genajo* ispravno *gennaio*) ukazuje na regionalni dijalekt kao materinski jezik autora natpisa.

Navedene značajke, osim sintaktičko-semantičke opozicije, ukazuju na pučki govor koji je ukalupljen u kanonski oblik zavjetnog natpisa.

I u ostalim natpisima sa splitskih zavjetnih slika prepoznamo pučki stil, koji najsublimnije osjeća je boli, tuge, zahvalnosti, pobožnosti, izriče na ravnomjeran, monotona i banalan način, koji karakterizira oralnost - sve što je izgovoreno može biti i napisano. Napisani tekst ima obilježja izgovorene molitve. U sociolingvističkoj analizi jezika zavjetnih natpisa, koja izlazi izvan okvira ovoga rada, mogli bismo odrediti i društveni položaj i stupanj obrazovanja autora zavjetnih natpisa, što bi bio nedvojbeno vrijedan doprinos izučavanju povijesti (ne samo lingvističke) Dalmacije u XIX. stoljeću.

ZAKLJUČAK

U ovom radu nastojali smo prikazati *ex voto* kao kompleksni znak, ukazati na njegovu komunikacijsku funkciju između vjernika i svetoga, odrediti značenja zavjetnog dara, te odrediti u kojoj mjeri tip kulture (vjerske) uvjetuje oblik komunikacije.

Na svim razinama analize zavjetni darovi, kao kompleksni znakovi, pružaju različite mogućnosti iščitavanja, koja pridonose boljem upoznavanju povijesti. Pomorska svetišta tako postaju svjedocima pomorske civilizacije, koji nadahnuti drevnim vjeronanjem i povezani s raznim povijesnim zbivanjima, čuvaju konkretnu vjeru, koja u Blaženoj Djevici Mariji nalazi duhovno utočište. Jedno od takvih svetišta je i crkva Gospe od Pojišana u Splitu.

BILJEŠKE

1. U pogledu semantičkog aspekta zavjetnih darova i tipologije *ex-vota* slijedili smo Michele Bacci, "Pro remedio animae" u *Immagini sacre e pratiche devozionali in Italia centrale* (secoli XIII e XIV), Pisa, 2000.

2. U Starom zavjetu ne postoji hebrejski termin koji bi odgovarao hrvatskom izraz “čudo, čudesni događaj”, u talijanskom “miracolo”. Hebrejski izraz *mofetim* označava nadnaravni događaj kojim Bog pokazuje svoju moć (usp. 1 Kr 13:1). U grčkim prijevodima upotrebljavaju se termini *sema*, *semeion*, *teras*, *terata*, (usp. *Ilijada*, II 234, I *Odiseja* III, 173), dok se u rimskih pisaca javljaju termini *ostenta*, *portenta*, *prodigia* (usp. Ciceron, *De Divinitate*, I, 93). U knjigama Novoga zavjeta hebrejska i grčka terminologija podudaraju se (usp. Lk 8-9). U Evanđeljima se govori o *semeia* (znakovi) i *terata* (čudesna, čudotvorni događaji). Hebrejske i grčke izraze Novoga zavjeta sv. Jerolim prevodi u Vulgati na latinski kao *signa* i *miracula*. Tek iz IV. stoljeća potječe prva definicija “čudo” (tal. *miracolo*) kršćanske teologije u *De Utilitate Credendi* (XVI, 34) sv. Augustina. Kršćanski pojam čuda, čudotvornog događaja, od Patristike do Spinoze, uključujući i terminologiju, obradio je Ruggero Tardel u članku *La critica di Spinoza al concetto di miracolo*. Caratteristiche e implicazioni, na talijanskoj web stranici za filozofiju URL.: <http://www.fogliospinozino.it./rassegna16.htm>.
3. Robert Grevs: *Grčki mitovi*. Beograd, 1990., 616-617.
4. Mnogo je autora koji su se bavili antičkom pomorskom ikonografijom. Ovdje spominjemo M. Cristofori: *Gli Etruschi del mare*. Milano, 1983. Pomorsku ikonografiju kod Hrvata obradio je Duško Kečkemet: *Naša stara pomorska ikonografija*. Pomorski zbornik, I dio, Zagreb, 1962.
5. V. Jean Pierre Vernant: *Figure di donne tra eros e thantos*. U “Uomo e cultura”. Palermo, 1986.-1987., 37-40.
6. Takvo je i svetište Gospe od Pojišana - zavjetne crkve pomoraca i grada Splita. Crkva se prvi put spominje u popisu kaptolskih posjeda u prvj polovini XIII. stoljeća. Crkvu je posvetio Gospinu Uznesenju splitski nadbiskup Sforzije Ponzoni druge nedjelje srpnja 1618. O Gospinoj crkvi na Pojišanu v. Arsen Duplančić: *Gospina crkva na Pojišanu do početka XX. stoljeća*. U Svetište Gospe od Pojišana, Split 1994., 9-18. Gospin kult razvio se je oko ikone koja prikazuje Bogorodicu kao Dojiteljicu. O ikoni v. Zoraida Demori-Staničić: *Slika Gospe od Pojišana*. Split, 1994. n. dj., 39-46.
7. Termini *significatio* i *suppositio* koriste se u ovom radu kako bi se označile dvije razine značenja zavjetnog dara kao kompleksnog znaka. Mogli smo upotrijebiti i semantičke termine denotacija i konotacija, koji grosso modo u krajnjoj definiciji odgovaraju gore navedenim terminima. Ipak, uža lingvistička epistemološka osnova ne bi bila sasvim prikladna, jer je sasvim razvidno da u ovoj definiciji ne razlikujemo značenje od sadržaja znaka. Ivana Prijatelj-Pavičić, govori o značenju (koje uključuje i sadržaj znaka) i smislu. U ovom sluča-

- ju termini odgovaraju razlici između smisla i referencije. V. Ivana Prijatelj-Pavičić: *Kroz Marijin ružičnjak*, Split, 1998. U talijanskom prijevodu djela Juliene Kliemanna: *Gesta dipinte*. 1993., 5, upotrebljavaju se termini *enunciato* i *enunciazione*. Tim izrazima smo se koristili govoreći o pomorskim zavjetnim darovima na XIV. međunarodnom kongresu A.I.P.I. "... e c'e di mezzo il mare", *Lingua, letteratura e civiltà marina*, Split, 23.-27. kolovoza 2000., koje možemo doslovno prevesti kao iskaz i ostvarenje iskaza. U ovom radu ti su nam se termini činili manje prikladnim. O *semiotici* i *semantici* koristili smo sljedeću literaturu: Roland Barthes: *Elementi di semiologia*. Torino, 1966.; Umberto Eco: *Trattato di semiotica generale*. Milano, 1974.; Umberto Eco: *Sei passeggiate nei boschi narrativi*. Milano, 1994.; Roman Jakobson: *Saggi di linguistica generale*. Milano, 1966.; Dubravko Škiljan: *U pozadini znaka*. Zagreb, 1985.
8. V. Milka Ivić: *Pravci u lingvistici*. Ljubljana, 1983., 167.
  9. Budući da se ta tematika ne uklapa u ciljeve ovoga rada, ne bavimo se širenjem marijanskih kultova, što je uostalom podrobno, u svojoj knjizi, obradila Ivana Prijatelj-Pavičić, v.n.dj. Ne možemo nažalost obraditi ni legende vezane uz širenje marijanskih pobožnosti (navodno su vojnici Don Juana Austrijskog na koljenima zazivali nebesku pomoć, molitve bratovština Gospe od Ružarja za vrijeme bitke itd.). Usp. Dom Prospero Gueranger: *L'anno liturgico*, 7 ottobre-solennità del Santo Rosario URL:hpt://utenti.tripod.it/Totustuus/Pagine -cattoliche/7. ottobre. htm, 9. 7. 2001.
  10. Vittorio Rossi, talijanski pjesnik mora. U njegov se spomen organizira književno natjecanje *Vivere il mare*, koje se održava u Santa Margherita Ligure kraj Genove.
  11. Julian Klimenn: *Gesta dipinte*. 1993., 29.
  12. Natpisi iz splitskoga svetišta napisani su na talijanskom jeziku te se analiza, sintaktička, sematička i stilistička, odnosi na taj jezik. Ne raspravljamo o jezičnoj situaciji u Dalmaciji u XIX. stoljeću, što i nije predmet ovoga rada.
  13. Latinska oznaka V.F.G.A. stoji na starijim natpisima, npr. u crkvi Gospe od Milosrđa u Dubrovniku. Te oznake nema na natpisima na zavjetnim slikama na Pojšanju.
  14. Manlio Cortelazzo: *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*. III, Lineamenti di italiano popolare, Pisa, 1976., 131-132.
  15. Izraz hijeratski "svećenički", "pismo egipatskih svećenika" bio bi u kontradikciji s pučkim jezikom samih natpisa koji bi bili demotski "pučki". U ovom radu termin hijeratski upotrebljavamo u semantičkom smislu i u značenju "nedvosmislen".

SEMANTICA DEGLI EX - VOTO
ANALISI DELLE ISCRIZIONI VOTIVE NEL SANTUARIO DELLA MADONNA
DI POISSAN

Riassunto

Affrontando la tematica delle iscrizioni votive l'autore si era proposto di esaminare le origini e il modo di diffusione degli ex-voto, di fornire lo sfondo storico e di analizzare l'aspetto tematico e formale del fenomeno. Per i limiti dello spazio tale proposto poteva essere analizzato solo in pochi casi, tuttavia atti ad evidenziare la complessità del racconto degli ex-voto. Il corpus analizzato è costituito da tavolette votive custodite nel santuario della Madonna di Poissan, da secoli chiesa votiva dei marinai e della città di Spalato. Il culto della Madonna di Poissan sorse intorno all'immagine sacra della Vergine un'icona di stile gotico veneziano rappresentante l'effigie della Madonna col Bambino, la cosiddetta Galaktotrophousa. I miracoli ne fanno taumaturga per eccellenza e le sue leggende e i miracoli furono celebrati in pitture e doni votivi.

Nella parte introduttiva vengono esaminati gli ex voto come espressioni della religiosità popolare ed interpretati come veicoli di comunicazione tra fedeli e il sacro, dalle pratiche della prima tradizione cristiana alla devozione mariana tardomedievale.

Il dipinto votivo inteso come segno complesso in base al contenuto semantico presenta due aspetti del significato: significatio e suppositio. Significatio si riferisce al contenuto religioso degli ex voto, suppositio assume un ruolo importantissimo nello studio dell'iconografia marina. Tra i due termini esiste un rapporto tra la realtà storica e l'evento personale (storia personale) che viene raffigurata.

Un'attenzione particolare viene data all'analisi delle iscrizioni votive da cui sono corredate le pitture e che sono caratterizzate dalla lingua popolare.

Il santuario della Beata Vergine Maria di Poissan custodisce tuttora il culto della Madonna venerato dai marinai e ne testimonia una civiltà marina ispirata all'antico credo religioso che vede nella B. V. Maria un sicuro punto di riferimento.